

Ο «ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΟΣ ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΕΙΣ» ΤΟΥ ΜΑΝΟΥΗΛ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΥ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Εἰς τὴν πρώτην ἐκ τῶν προσφάτως δημοσιευθεισῶν πέντε ὀμιλιῶν του ἐπὶ ταῖς ἐφορταῖς τοῦ Ἁγίου Δημητρίου¹ ὁ ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης Ἰσίδωρος (1342 - 1396) πλέκει τὸ ἐγκώμιον ἐνὸς παρακολουθοῦντος τὴν ὀμιλίαν του βασιλέως καὶ παρατηρεῖ ὅτι ἡ κακοδαιμονία τῆς Θεσσαλονίκης, ἡ ὁποία, καθ' ἣν ἐποχὴν ὀμιλεῖ ὁ ἀρχιεπίσκοπος, εὐρίσκεται πολιορκουμένη ὑπὸ τῶν Τούρκων, κατ' οὐδένα λόγον ὀφείλεται εἰς τὸν βασιλέα αὐτόν. Ὁ Ἰσίδωρος διατυπώνει ὡς ἑξῆς τὰ κατὰ τὴν παρουσίαν τοῦ βασιλέως αὐτοῦ ἐν Θεσσαλονίῃ. «*Ἐγωγε δὲ καὶ τὸν πάντα ἄριστον βασιλέα καὶ πολλαῖς χάρισι κεκοσμημένον εἰς προστασίαν ἐπιστήναι παρ' ἐλπίδα τῶν καθ' ἡμᾶς, καὶ ταῦθ' ὅτε τὸν βαρὺν ἡμῶν τοῦ φόρου φόρτον οἱ ἀσεβεῖς ἐπέταξαν ἢ τοῦτον καταθέσθαι ἢ παρ' αὐτῶν σφάττεσθαι, οὐκ εἰς μικρὸν ἡγήματι φέρειν καὶ μάτην τοῦτο τῇ προνοίᾳ πεπραγματεῦσθαι· ἢ γὰρ οἴκτου καὶ εὐμενείας ἡμᾶς ὁ θεὸς ἀξίων ὅσα καὶ ὀργάνῳ τούτῳ καὶ διακόνῳ τῆς αὐτοῦ περὶ ἡμᾶς χρώμενος βοηθείας τοῦτον κατέπεμψεν ἢ ὀλέθρον δικαίους ὄντας καὶ ἀπωλείας, ὡς ἂν μή τις ἐχέφρονος ἀπουσίαν αἰτιῶτο προσταίτου καὶ μεγαλοῦ καὶ ταύτην περιαιρῶν τὴν πρόφασιν οὐδὲ τοῦ κρείττονος σχεδὸν ἢ κατ' ἀνθρώπον ἐστέρησε βουλευτοῦ».² Τὰς φράσεις αὐτὰς τὰς ἀκολουθεῖ θερμὸν ἐγκώμιον τοῦ βασιλέως, μεθ' ὃ ὁ Ἰσίδωρος ἐπιφέρει ὅτι «εἰ δ' ἡ τῶν πραγμάτων νῦν ἀνώμαλος φορὰ πρὸς συστολὴν ἀναγκάζει, οὐ τῆς βασιλικῆς αὐτοῦ γνώμης τὸ αἶτιον, ἀλλὰ τῆς καιρικῆς τροπῆς νομιστέον τὸ βίαιον».³*

¹ Ἰσιδώρου ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης, Ὀμιλία εἰς τὰς ἐφορτὰς τοῦ Ἁγίου Δημητρίου. Ἔκδοσις καὶ εἰσαγωγή ὑπὸ Βασιλείου Λαοῦρα, «Ἑλληνικά», παράρτημα 5, Θεσσαλονίκη 1954.

² Ἐνθ' ἀν. 31,7 - 17.

³ Ἐνθ' ἀν. 31,32 - 34. Σημειωτέον ὅτι ὑπὸ τὸ ἴδιον πνεῦμα ὀμιλεῖ διὰ τὸν βασιλέα αὐτόν καὶ ὁ Κυδωνῆς, ἀναφερόμενος καὶ αὐτὸς εἰς τὰ ἴδια γεγονότα, περὶ τῶν ὁποίων ὀμιλεῖ ὁ Ἰσίδωρος. «*Ἡ γὰρ τῶν βαρβάρων διοικίξει πλεονεξία, ἣν ὥσπερ αἶψα ἐπὶ πάντα χωροῦσαν μόνου θεοῦ καὶ τῆς ἐκείνου δυνάμεως σβέσαι... καὶ ταῦτα μηδὲ τῆς τοῦ βασιλέως ἀρετῆς τι συγχωρηθείσης ὡν προσείλετο πράξει, ὃν τῆς μὲν προαι-*

Ποῖος εἶναι ὁ ὑπὸ τοῦ Ἰσιδώρου ἐγκωμιαζόμενος βασιλεύς; Ἀπὸ ἄλλας ἐνδείξεις ἐντὸς τῆς ἰδίας ὀμιλίας του καὶ δὴ ἀπὸ τὴν μνείαν τῶν Ξανθοπούλων, μετὰ τῶν ὁποίων ὁ βασιλεὺς αὐτὸς εὐρίσκετο εἰς σχέσεις ἀγαθάς,¹ εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξαχθῇ τὸ συμπέρασμα, ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ Μανουήλ τοῦ Παλαιολόγου, ὁ ὁποῖος πράγματι, καθὼς γνωρίζομεν ἐξ ἄλλων μαρτυριῶν, ἦτο ἐν Θεσσαλονίκη, καθ' ἣν ἐποχὴν (Ὀκτώβριος 1383) ὠμίλει ὁ Ἰσιδωρος. Δυσκολίας ὅμως δημιουργεῖ ὁ ὑπὸ τοῦ Ἰσιδώρου χαρακτηρισμὸς τοῦ Μανουήλ ὡς βασιλέως, διότι οὗτος εἶχεν ἀντικατασταθῆ εἰς τὴν μετὰ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Ε' συμβασιλείαν διὰ τοῦ Ἀνδρονίκου τοῦ Δ' ἥδη ἀπὸ τοῦ 1379, μόλις δὲ τὸ 1391 ἐγένετο καὶ πάλιν βασιλεὺς. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν εἰς τὴν εἰσαγωγὴν καὶ εἰς τὰ σχόλια τῆς ὀμιλίας αὐτῆς τοῦ Ἰσιδώρου ἐδίστασα νὰ συμπεράνω τελικῶς ὑπὲρ τοῦ Μανουήλ καὶ ἐπρότεινα ὡς ἄλλο ἐνδεχόμενον, ὅτι πιθανῶς νὰ πρόκειται περὶ Ἰωάννου τοῦ Ε' τοῦ Παλαιολόγου.² Ὁ δισταγμὸς ὅμως μοῦ φαίνεται τώρα ἀδικαιολόγητος. Ὁ Ἰωάννης ὁ Ε' δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εὐρίσκετο τὸ 1383 ἐν Θεσσαλονίκη, ὅπου παρέμενον ὁ εἰς τὴν δυσμένειάν του πεσὼν Μανουήλ καί, ἐφ' ὅσον ὑπάρχει ἡ μνεία τῶν Ξανθοπούλων καὶ αἱ μαρτυρίαι περὶ παρουσίας τοῦ Μανουήλ ἐν Θεσσαλονίκη, καθ' ὃν χρόνον αὕτη ἐπολιορκεῖτο,³ τὸ ζήτημα πρέπει νὰ λήξῃ ὀριστικῶς ὑπὲρ τοῦ Μανουήλ.

Πρόβλημα εἰς τὴν ὀμιλίαν τοῦ Ἰσιδώρου εἶναι καὶ ἡ χρονολόγησις τῆς. Διὰ πολλοὺς λόγους, ἀναπτυσσομένους διεξοδικῶς εἰς τὴν εἰσαγωγὴν καὶ τὰ σχόλια τῆς ἐκδόσεως τοῦ κειμένου, ἐπρότεινα τὸ 1383. Τὴν χρονολόγησιν αὐτὴν τὴν ἐνισχύει, νομίζω, καὶ ἡ παρεχομένη ἐνταῦθα ἔκδοσις ἀνεκδότου μέχρι τοῦδε ὀμιλίας τοῦ Μανουήλ πρὸς τοὺς Θεσσαλονικεῖς «*ἡνίκα ἐπολιορκοῦντο*». Ἡ ὑπαρξις τοῦ κειμένου αὐτοῦ εἶναι γνωστὴ πρὸ πολλοῦ. Τὸ ἀνέφερεν ἥδη ὁ Omont εἰς τὴν περιγραφὴν τοῦ περιέχοντος αὐτὸ κώδικος⁴ καὶ ὁ Legrand εἰς τὴν ἐκ τοῦ ἰδίου κώδικος ἔκδοσιν τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Μανουήλ Παλαιολόγου,⁵ ἔπειτα δὲ ἀπὸ τὸν Omont καὶ τὸν Le-

ρέσως δίκαιον ἐπαινεῖν... τὴν δ' ἀποτυχίαν πολλοῖς ἄλλοις ἔξωθεν, οὐκ ἀντιφ' λογιστέον». C a m m e l l i G., Démétrius Cydonès, correspondance, Paris 1930, 105.

¹ Ἐνθ' ἄν. 32,1 - 2.

² Ἐνθ' ἄν. 11 καὶ 71 - 72.

³ Πρβλ. διεξοδικῶς L o e n e r t z R., Manuel Paléologue et Démétrius Cydonès. Remarques sur leurs correspondances. Échos d' Orient 36, 1937, 271 - 287, 474 - 487 καὶ 37, 1938, 107 - 124.

⁴ O m o n t M., Inventaire sommaire des manuscrits grecs de la Bibliothèque Nationale, Paris 1888, 3, 97 κ.έ.

⁵ L e g r a n d É., Lettres de l' empereur Manuel Paléologue, Paris 1893, XI. Ὁ Omont, ἀκολουθῶν παλαιότερας περιγραφὰς τοῦ ἰδίου κώδικος, ἀποδίδει ἐσφαλμένως τὸ κείμενον εἰς τὸν Δημήτριον Κυδώνην.

grand εἰς τὸ κείμενον αὐτὸ ἀνεφέρθησαν καὶ οἱ Treu,¹ Tafrafi,² ὅστις καὶ ἐδημοσίευσεν μερικὰς φράσεις,³ καὶ ὁ Loenertz,³ χωρὶς ὅμως νὰ προβοῦν εἰς ἔκδοσίν του. Ἐπὶ πλέον ὁ Loenertz προέβη καὶ εἰς δύο διαπιστώσεις, ἀφορώσας εἰς ἄλλας ἐνδείξεις καὶ μαρτυρίας περὶ τοῦ κειμένου αὐτοῦ. Οὕτω ἢ ὑπ' ἀριθ. ια' κατὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ Legrand ἐπιστολὴ τοῦ Μανουὴλ συνώδευε τὸ πρὸς τὸν Κυδώνην ἀντίγραφον τοῦ «Συμβουλευτικοῦ» τοῦ Μανουήλ, ἢ δὲ ὑπ' ἀριθ. Cam. 187 ἐπιστολὴ τοῦ Κυδώνη πρὸς τὸν Μανουὴλ περιέχει τὰς περὶ τοῦ ὕφους τοῦ «Συμβουλευτικοῦ» κρίσεις τοῦ Κυδώνη.⁴ Τὸ ἐνδιαφέρον ἡμᾶς ἐνταῦθα ἐκ τῆς πρὸς Κυδώνην ἐπιστολῆς τοῦ Μανουὴλ χωρίον ἀρχεται ἀπὸ τοῦ σημείου, ὅπου ὁ Μανουὴλ λέγει ὅτι ἕως τώρα ἀπέφυγε νὰ ὀμιλήσῃ πρὸς τοὺς Θεσσαλονικεῖς, ἐπειδὴ δὲν νομίζει ὅτι ἔχει τὰ διὰ τὴν σύνθεσιν μιᾶς καλῆς ὀμιλίας ἀναγκαῖα προσόντα. «Καὶ τοίνυν... στέργειν δεῖν ῥηθήμεν τὴν σιγὴν καὶ ταύτης ἔχεσθαι ἀπρὶξ καὶ μέντοι γε καὶ εἰχόμεν ὁπόσον οἶσθα χρόνον αὐτός, τὰ εἰωθότα μὴ δεχόμενος γράμματα. Ἄλλ' ἐπειδὴ με τὸ μέγα φίλτρον καὶ ἡ ἐφάμιλλος τούτῳ εὐμένεια, ἃ τοῖς σοῖς πολίταις τρέφων εἰμί, κατακρατήσαντά με κατάκρας οὐχ οἶόν τε ἀπέφηνεν εἶναι ἐμμένειν τοῖς δεδογμένοις, ἦν γὰρ χρεῖα βουλῆς, καὶ εἶπον τὰ γ' ἐμοὶ δοκοῦντα συνοίσειν τῇ πόλει, ταύτην δὴ τὴν ἦταν οὔτε κρύπτομεν ἀπὸ σοῦ καὶ τὸ πόνημα φανεροῦμεν».⁵ Ἐκ τῆς φράσεως «εἶπον τὰ γ' ἐμοὶ δοκοῦντα συνοίσειν τῇ πόλει», ὡς ὀρθῶς διεπίστωσεν ἤδη ὁ Loenertz, εἶναι προφανές ὅτι ὁ Μανουὴλ ἀναφέρεται εἰς τὸν «Συμβουλευτικὸν πρὸς τοὺς Θεσσαλονικεῖς, ἡνίκα ἐπολιορκοῦντο». Ἡ πρὸς τὴν ἐπιστολὴν αὐτὴν τοῦ Μανουὴλ ἀπάντησις τοῦ Κυδώνη εἶναι ὕμνος πρὸς τὴν συγγραφικὴν δεινότητα τοῦ βασιλέως. «Οὕτω καὶ τῇ δεινότητι καὶ τῷ μέτρῳ καὶ τῷ τῶν πραγμάτων τυγχάνειν καὶ τῷ πανταχοῦ παρρησίαν ἐπιεικεῖα μιγνῦναι, ὥσπερ τινὰ Δημοσθένους ἡγῶν τοῖς ἀκούουσιν ἐπιπέμπεις. Ὅταν γε μὴν καὶ τὸ τῶν καιρῶν προσολογίσωμαι καὶ ὡς πανταχόθεν περικλυζόμενος καὶ τῶν κυμάτων ὑπὲρ κεφαλῆς αἰρομένων ἐν μέσοις τε τοῖς οἰμώζουσι καὶ δυομένοις ἐστώς, οὐ μόνον οὐ συγκαταπίπτεις ἐκείνοις... ἀλλ' ὥσπερ ἐν ἀκαδημία καὶ τοῖς ἀδτόθι κήποις καθήμενος, κάλλους τε λόγων φροντίζεις καὶ ταῖς μετὰ τούτων δημηγορίαις τὰ φρονήματα τῶν πολιτῶν ἀνορθοῖς καὶ τῆς ἐλευθερίας ἔχεσθαι πείθεις... χαλεπὸν μὲν γὰρ καὶ ἄλλως, λόγων τε

¹ T r e u M a x, Demetrios Chrysoloras und seine hundert Briefe, BZ 20, 1911, 110, 1.

² T a f r a f i O., Thessalonique au quatorzième siècle, Paris 1913, VIII καὶ 70,2, 74,1, 133,3.

³ L o e n e r t z R., ἔνθ' ἀν. 114.

⁴ L o e n e r t z R., Les recueils de lettres de Démétrius Cydonès, Città del Vaticano 1947, 116.

⁵ L e g r a n d É., Lettres de l'empereur Manuel Paléologue, Paris 1893, 15.

μελέτην καὶ ὀπλων ἄσκησιν συνελθεῖν... ἀλλὰ σὺ, τοῦ πολέμου πανταχόθεν περιορῶντος, ῥητορεύεις, ἐν μέσῃ τε τῇ μάχῃ τὰ τῇ φύσει μαχόμενα φιλονικεῖς διαφυλάττειν... Δὸς δὴ, σῶτερ, τῷ βασιλεῖ τὸν τοῦ πανηγυρίζειν καιρὸν, ἀντὶ τῆς νῦν συμβουλῆς, ὅτε αὐτός τε τοῖς λόγοις φιλοτιμότερον χρῆσεται καὶ ἡμεῖς ἡδίων ἀκουσόμεθα, ὡς νῦν γε πολὺ τῆς ἡδονῆς ὑπὸ τῶν ἑμαυτοῦ πολιτῶν ἀφηρέθην, ὁρῶν αὐτοὺς παρακλητικῶν δεομένους πρὸς τὸ τηρεῖν τὴν ἐλευθερίαν».¹

Ὁ Μανουήλ εὐρίσκειτο εἰς τὴν Θεσσαλονίκην ἀπὸ τοῦ 1381 μέχρι τοῦ 1387. Τὸ ἔτος τῆς ἀφίξεώς του μόνον ἐμμέσως εἶναι δυνατὸν νὰ τὸ συμπεράνωμεν, πιθανῶς ὁμως εἰς τὴν ἀναχώρησίν του ἀναφέρεται γνωστὸν βιβλιογραφικὸν σημεῖωμα εἰς δύο κώδικας, ἐρμηνευθὲν προσφάτως ὑπὸ τοῦ Loenertz. «Κατὰ τὴν σί' τοῦ Ἐπιφάνου μηνὸς τῆς ι' ἰνδικτιόνος, ἡμέρα Τρίτη, ἐξῆλθεν ἀπὸ τὴν Θεσσαλονίκην ὁ δεσπότης ὁ Παλαιολόγος μετὰ κατέρου· τῇ ἑνδεκάτῃ τοῦ αὐτοῦ, ἐπὶ ἡμέρα Σαββάτου, ἰππηλάτησαν οἱ Μουσουλμάνοι εἰς τὴν Θεσσαλονίκην».² Ἐπειδὴ δὲ ἡ πολιορκία τῆς Θεσσαλονίκης ἤρχισε τὸν Σεπτέμβριον τῇ 1383, ὁ «Συμβουλευτικός» ἀνήκει εἰς τὴν ἀπὸ τοῦ 1383 μέχρι τοῦ 1387 ἐποχὴν, εἰς τὴν ἰδίαν δ' ἐποχὴν ἀνήκει καὶ ἡ ὁμιλία Ι τοῦ Ἰσιδώρου, εἰς τὴν ὁποίαν ὁ ἀρχιεπίσκοπος πλέκει τὸ ἐγκώμιον τοῦ ἐντὸς τῆς Θεσσαλονίκης παραμένοντος βασιλέως.³

Ἡ ὁμιλία τοῦ Μανουήλ, ἡ ὁποία ἐκδίδεται ἐνταῦθα ἐπὶ τῇ βάσει τῶν δύο διασωσάντων ταύτην κωδίκων, Parisinus graecus 3041⁴ καὶ Barberinus graecus 219,⁵ δὲν ἀνῆλθει τὰς πληροφορίας, τὰς ὁποίας ἔχομεν περὶ τῆς πολιορκίας τῆς Θεσσαλονίκης, ἀποτελεῖ ὁμως ἐνδιαφέρονσαν ἔκθεσιν τῶν σκέψεων, αἱ ὁποῖαι ἀπησχόλουν τοὺς Θεσσαλονικεῖς κατὰ τὴν περίοδον ἐκείνην, καὶ εἶναι ἐπὶ πλέον ἀξιόλογον λογοτεχνικὸν μνημεῖον, χαρακτηριστικὸν τῆς μορφώσεως καὶ τοῦ ἥθους τοῦ Μανουήλ.

¹ Ἀμφότεροι οἱ κώδικες, ἐξ ὧν ἡ ἔκδοσις ἐνταῦθα, δέον νὰ χρονολογη-

¹ Τὸ κείμενον τῆς ἐπιστολῆς ἔχει δημοσιευθῆ ὑπὸ τοῦ M a t h a e i C. F., Isocratis, Demetrii Cydonis et Michaelis Glycae aliquot epistulae. Moscoviae 1776, 43 - 46.

² L o e n e r t z R., Les recueils de lettres de Démétrius Cydonès, Città del Vaticano 1947, 117,2. Ὁ Ταφραλί, ἐνθ' ἄν 239,4, χρονολογεῖ τὸ σημεῖωμα «probablement» τὸ 1345, ἐσφαλμένως ὁμως. Σημειωτέον ὁμως ὅτι διὰ τὴν πρὸς τὸ ἔτος 1387 συσχέτισιν τοῦ σημειώματος αὐτοῦ ὁ κ. Μ. Λάσκαρις μοῦ ἐξέφρασε ζωηρὰς ἀμφιβολίας. Διὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Θεσσαλονίκης τὸ 1387 πρβλ. L o e n e r t z, Manuel κτλ. ἐνθ' ἄν. 478 - 481, καὶ C h a r a n i s P., The capture of Salonica by the Turks, Byzantion 13, 1938, 359 - 361.

³ Εἰδικώτερον ἡ ὁμιλία αὕτη τοῦ Ἰσιδώρου δέον νὰ ἔχη ἐκφωνηθῆ τὴν 26ην Ὀκτωβρίου 1383. Πρβλ. Λ α ο ὄ ρ δ α, ἐνθ' ἄν. 72 κ.ἄ.

⁴ O m o n t, ἐνθ' ἄν.

⁵ Λ α μ π ρ ο υ Σ π., Περί τινων βαρβερινῶν κωδίκων, ΝΕ 5, 1408, 456 - 457.

ἐκέμοις ἀβίωτοι βδελυγὰς αἰφνίδας· ἀλλὰ πρᾶξις ἐστὶν ἡ ἀσπασίαν ἐπιπέσει
 ἀδελφότητι, ἐκείνη δὲ εὐθὺς ὁμοφρονῶντα καταδύσει, ἔτι ἔσται χεῖρα οὐκ ἐν
 εὐδυνῶν δὲ ὁμοφρονῶντα ἑκείνη ἀποφασίσει ἴσοις, ὡς κ' ἔσται ἀδελφότητι
 ἡσυχία ἀπὸ τῆς αὐτῆς· ἡ δὲ ἀπὸ ἀλλοτρίων ἐστὶν ἡ ἀπὸ τῶν ὁμοφρονῶντων οὐκ ἔστιν
 φορτὴ πλεονόμοις, ἢ πρὸς αἰρεθῶν ἀφ᾽ ἑαυτῶν παλὰ τὸ πᾶσι βούλομαι οὐ
 ἐχθροί, καλῶ μὲν γὰρ αὐτοῖς τοῦθ' ὅτι πρὸς ἑσὶν ἀλκωδὸς ὡς σπῆτι ἡμῶν ἡ κίβητι
 ἀπὸ αὐτῶν, αἰχρῶ μὲν τὴν ἑλ, ἢ πρὸς τούτῳ χρῆσθαι βουλή τὴν ἀρχὴν, ἢ πρὸς αἰχρῶ
 τὸ ὅτι οὐκ ἐστὶν, πολλῶν δὲ ἀσχίον ὅτι βραβείους φοροῦσιν ἀδελφῶν· ἢ ὡς μὲν χρῆσθαι

Barberinus graecus 219, f. 11.

ἡμῶν ἐκείνην ἐπιπέσει, οὐκ ἔστιν ἡμῶν· ἀλλὰ πρᾶξις ἐστὶν ἡ ἀσπασίαν ἐπιπέσει
 ἡ καὶ ἡσυχία πρὸς ἀδελφότητι, ἀλλὰ πρᾶξις ἐστὶν ἡ ἀσπασίαν ἐπιπέσει, ὡς κ' ἔσται
 πάλαι ἐκείνη δὲ εὐθὺς ὁμοφρονῶντα καταδύσει, ἔτι ἔσται χεῖρα οὐκ ἐν
 εὐδυνῶν δὲ ὁμοφρονῶντα ἑκείνη ἀποφασίσει ἴσοις, ὡς κ' ἔσται ἀδελφότητι
 ἡσυχία ἀπὸ τῆς αὐτῆς· ἡ δὲ ἀπὸ ἀλλοτρίων ἐστὶν ἡ ἀπὸ τῶν ὁμοφρονῶντων οὐκ ἔστιν
 φορτὴ πλεονόμοις, ἢ πρὸς αἰρεθῶν ἀφ᾽ ἑαυτῶν παλὰ τὸ πᾶσι βούλομαι οὐ
 ἐχθροί, καλῶ μὲν γὰρ αὐτοῖς τοῦθ' ὅτι πρὸς ἑσὶν ἀλκωδὸς ὡς σπῆτι ἡμῶν ἡ κίβητι
 ἀπὸ αὐτῶν, αἰχρῶ μὲν τὴν ἑλ, ἢ πρὸς τούτῳ χρῆσθαι βουλή τὴν ἀρχὴν, ἢ πρὸς αἰχρῶ
 τὸ ὅτι οὐκ ἐστὶν, πολλῶν δὲ ἀσχίον ὅτι βραβείους φοροῦσιν ἀδελφῶν· ἢ ὡς μὲν χρῆσθαι
 εἰς ἀλλοτρίων ἡσυχίαν, καὶ ὡς μὲν χρῆσθαι βουλή τὴν ἀρχὴν, ἢ πρὸς αἰχρῶ
 τὸ ὅτι οὐκ ἐστὶν, πολλῶν δὲ ἀσχίον ὅτι βραβείους φοροῦσιν ἀδελφῶν· ἢ ὡς μὲν χρῆσθαι
 εἰς ἀλλοτρίων ἡσυχίαν, καὶ ὡς μὲν χρῆσθαι βουλή τὴν ἀρχὴν, ἢ πρὸς αἰχρῶ
 τὸ ὅτι οὐκ ἐστὶν, πολλῶν δὲ ἀσχίον ὅτι βραβείους φοροῦσιν ἀδελφῶν· ἢ ὡς μὲν χρῆσθαι

Parisinus graecus 3041, f. 48v.

θῶσι εἰς τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ δεκάτου πέμπτου αἰῶνος, ἔχουν καταγραφῆ μετ' ἰδιαζούσης προσοχῆς καὶ ἀνήκουν, ἂν δὲν σφάλω, εἰς τὸ αὐτὸ βιβλιογραφικὸν ἔργαστήριον.¹ Ὁ Barberinus graecus 219 περιέχει ἔργα ἀποκλειστικῶς τοῦ Μανουήλ, τὴν ἰδίαν δὲ πρόθεσιν ἀναμφιβόλως εἶχε καὶ ὁ συνθέσας τὸν κώδικα Parisinus graecus 3041. Ἐάν ὅμως ὁ τελευταῖος αὐτὸς κώδιξ εἶχε διορθωθῆ ὑπ' αὐτοῦ τούτου τοῦ Μανουήλ, ὅπως νομίζει ὁ Loenertz,² τοῦτο δὲν φαίνεται βέβαιον. Αἱ ἐπὶ τοῦ κώδικος αὐτοῦ διορθώσεις ἐνδεχομένως προέρχονται ἐξ ἀντιβολῆς τῶν ἐν αὐτῷ κειμένων ὑπ' αὐτοῦ τούτου τοῦ κωδικογράφου πρὸς ἄλλο καλύτερον πρότυπον. Ἡ ἐνταῦθα ἐκδοσις, λόγῳ τῆς ἰδιοτυχίας τῆς χειρογράφου παραδόσεως, γίνεται κατὰ πιστὴν ἀντιγραφὴν τοῦ κειμένου εἰς ἀμφοτέρους τοὺς κώδικας. Αἱ ὀλίγαι σημειώσεις, αἱ ὁποῖαι ἀκολουθοῦν τὸ κείμενον, ἐγράφησαν διὰ τὰ ἐπεξηγήσων μερικῶς ἱστορικῶς ἢ φιλολογικῶς ἐνδιαφέροντα σημεῖα του.

Κατὰ τὴν προετοιμασίαν τῆς παρούσης ἐκδόσεως εἶχον τὴν εὐκαιρίαν νὰ συζητήσω διάφορα ἐκ τοῦ κειμένου τοῦ Μανουήλ προκύπτοντα ζητήματα μὲ τὸς κ.κ. Στίλωνα Κυριακίδη, Μ. Λάσκαριν καὶ Λίνον Πολίτην. Ἡ ἀτμόσφαιρα αὐτῆς συνεργασίας εἶναι ἐν ἀπὸ τὰ ὠραιότερα χαρακτηριστικὰ τῆς φιλολογικῆς ζωῆς ἐν Θεσσαλονίκῃ.

Τ Ο Κ Ε Ι Μ Ε Ν Ο Ν

Sigla codicum: A= Parisinus graecus 3041, ff 47 - 51, saec. XV. B= Barberinus graecus 219, ff 9 - 14, saec. XV.

Συμβουλευτικὸς πρὸς τοὺς Θεσσαλονικεῖς, ἡνίκα ἐπολιορκουῖντο.

A47,B9 1. Ἔδει μὲν, ὧ παρόντες, οἱ τὴν τοῦ Φιλίππου οἰκεῖτε, μὴ ὄψῃ καὶ μόλις τὴν ἐκκλησίαν ταυτηνὴ τὴν μεγάλην, ἦντινα νῦν συνέστημεν, γεγενῆσθαι, ὅπως διαφύγοιμεν αἰσχυρῶς δουλεῦσαι βαρβάροις, ἀλλ' ὅπως γε, ὧ ἄνδρες, τὰς πόλεις τὰς ὑφ' ὑμῖν καὶ δίκην οὔσας κύκλου περὶ ὑμᾶς πολεμουμένας 5 ἤδη καὶ πολιορκουμένας διαφυλάττοιμεν ἢ βουλῇ ἀγαθῇ ἢ συμμαχοῦντες δι' ἑαυτῶν ἢ γοῦν μικρὰ χρήματα ἀναλίσκοντες, εἴ γε ἔδει τοσούτων, εἰ δ' οὔν, ὅπόσ' ἄττ' ἦν ἐν ὑμῖν μὴ φείσασθαι μηδένα ὑμῶν ἐκείνων μηδαμῶς. Ταύταις γὰρ ταῖς πόλεσι τὰ γινόμενα ἀποδιδόντες καὶ ἐν ἀσφαλείᾳ καταστήσαντες, συναιρομένου θεοῦ καὶ τοῦ πάσης ἀστραπῆς ἀριστέως λαμπροτέρου 10 καὶ ἡμετέρου πολιούχου, ὅς πολλάκις καὶ τοῖς ἐχθροῖς διατελῶν ἐφάνη φοβερός καὶ φανεῖται γε ἔσαεῖ, ἄλλως γὰρ ἔχειν ἡμᾶς αὐτοὺς πεπεισμένους οὕθ' ὅσιόν ἐστιν οὔτε μὴν εὐσεβές, αὐτὰς ἂν εἶχομεν πάντως ἀντὶ τάφρου θαυμαστῆς καὶ ὑπὲρ ἄμαχον τεῖχος καὶ κρεῖττον ἢ πορθηθῆναι. Πλήν, τὴν <τῶν>

13 τῶν om. AB

¹ Πρβλ. τὰς ἐνταῦθα δημοσιευομένας φωτογραφίας, σελ. 294.

² L o e n e r t z R., Manuel Paléologue κτλ. ἐνθ' ἀν. 119.

εἰρημένων πόλεων σωτηρίαν καὶ ὑμετέραν οὖσαν ἀσφάλειαν εἰ παρελθὼν
 ἐδίδασκον καὶ γε ἔλεγον λοιπὸν ἀρμόττειν ὑμῖν καὶ συνοίσειν εἰς δύναμιν
 ἐκείναις ἀμύνειν, τᾶμείνω συνεβούλευσ' ἂν καὶ πρὸς γε ἔτι τῶν ἀδυνάτων
 B9v οὐδέν. Οἷς οὖν ἂν εἶπον, ἀναπεικέναι τ' ἂν ἠδυνήθην καὶ ἐπη|νέθη. Πε-
 5 ραιτέρω μέντοι προελθεῖν ὑμᾶς καὶ ἃ θαυμάζοντες ἦτε, ταῦτ' εἰς τέλος φέ-
 ρειν ἐθέλειν, οὐκ ἦν τῶν ῥαδίων. Ὡς γὰρ τὰ πολλὰ ἀμελῶς οἱ πλείους
 διάκεινται, ἐπειδὴν οὐκ ὄσιν ἐγγύθεν οἱ φόβοι. Οὕτω που καὶ ἰατρός, νό-
 σον ὑποσημαίνειν εἰπὼν τοὺς σφυγμούς, τά τε ἄλλα, οἷς τὰς νόσους ἔξεστι
 παῖδας ἰατρῶν προγινώσκειν, τοῦτ' ἀπειλεῖν, καὶ προσαπειλήσας τὸν θάνα-
 10 τον, ὃ πάντες μὲν μισοῦσι, πάντες δὲ καὶ πεφρίκασιν, οὐκ εὐχερῶς ἀναπέ-
 πεικε τῆς προσηκούσης διαίτης ἔχεσθαι τοὺς νοσήσοντας. Ἐπειδὴν δ' ἡ νό-
 σος προσβάλλη καὶ πολεμῆ καὶ θάνατον μὲν μὴ φέρειν τὴν νόσον, μόνον δὲ
 δυσανάλακτον λέγων, εἰ μὴ διαιτῶτο καλῶς ὁ νοσῶν, πάντα μὲν ῥᾶστα
 τηνικαῦτα τῷ τῇ νόσῳ χρωμένῳ, ἄπερ δέδοκται τῷ ἰατρῷ, πάντα δὲ ἄγευστά
 15 τε καὶ ἄψαυστα τὰ ἡδέα καὶ οὐδέν, ὅ,τι μὴ τῶν ἐδωδύμων τε καὶ ποτίμων
 αὐτῷ, ἄπερ ἄλλων γενομένων πρὸ τῆς νόσου ἐμῶν ἐωρᾶτο. Ὅθεν ἄρτι τῶν
 δυσχερῶν ἀκμαζόντων οὔμενον οὐδὲ μειουμένων, καὶ παρόντων, ἀλλ' οὐ
 A47v μελλόντων, οὐδὲ πόρρω που ὄντων καὶ οὐκ ἀκουομένων, ἀλλ' ὄρωμένων,
 παρελθὼν καὶ ἀγῶνι χρησάμενος πρὸς ὑμᾶς, ὅπως πάντα πράξαντες τὴν ἔλευ-
 20 θερίαν ὑμῶν μὴ καταπατεῖσθαι προδῶτε, ἦν πάντων διὰ βίου προτετιμή-
 κατε, διὰ ταῦτα δὴ πάντα πάνυ δεδοικῶς εἰμι μὴ καὶ περιεργος δόξαιμι εἰς
 πεδίον Λυδὸν προκαλούμενος καὶ τῆς ἐξ οὐρίας πλεούσης νεὸς ἀπὸ τῆς πρῶ-
 ρας καθήμενος ἔλκων μετὰ κάλω τὴν πρύμναν, ὅπως δῆθεν τάχιον διανύση
 τὸν πλοῦν. Ἄ μὲν οὖν εἴρηται μοι δεδιῶς, ἀνεβαλλόμεν τὸν λόγον. Τοῦ δὲ
 25 συλλόγου γεγενημένου, ἴν' ὑπὲρ ἀπαλλαγῆς τῶν τε ὄντων δεινῶν, τῶν θ'
 ὑφορωμένων, πᾶς τις τά γ' ἐκείνῳ δοκοῦντα λέγη, δέον μὴ παντάπασι χρῆ-
 σθαι τῇ σιωπῇ, ὀλίγοις λόγοις ὡς οἶόν τ' ἔμοιγε πειράσομαι τὸ χρέος ἐκτί-
 σαι, ὅτε καὶ ὁ νῦν καιρὸς μονονουχί φωνὴν ἀφιεῖς προσδιαναγκάζων καὶ
 ἀμηγέπη σύμπαντας κονδυλίζων πρὸς ἔργα μᾶλλον καλεῖ καὶ παρακαλεῖ ἢ
 30 πρὸς λόγους. Καὶ τοίνυν τοῦθ', ὃ νῦν ἀφ' ὑμῶν οἱ βάρβαροι ζητοῦσι καθ'
 ὑμῶν, ζυγὸν ὑμῖν ἐπιθεῖναι δουλείας, ὡς πᾶσι μὲν ἀνθρώποις βαρύτερον
 B10 εἶναι τε καὶ δοκεῖ καὶ πρὸς γε ἔτι αἰσχυρόν, | οὐκ ἂν οὐδὲ λόγου μοι δέοι
 δεικνύναι. Ὡ γὰρ μάλιστα πάντων ὑμᾶς ἐτίμησεν ὁ θεός, εἰκότως ἂν ἀβίω-
 τος ὁ βίος ὑμῖν κριθείη, τούτου γ' ἐστερημένοις. Διάφορα δὲ δουλείας εἶδη
 35 πολλὰ καὶ ἀλλήλων πολὺ διαφέροντα. Ἄλλο μὲν γὰρ τὸ κρατοῦσιν εὐνόμως
 δουλείαν ὁμολογεῖν, οἱ πατέρων σφάζειν τάξιν ὀφείλουσιν ὧν κρατοῦσιν,
 ἄλλο δ' αὖ τὸ τυράννοις, οἷς οὐκ ἄλλοθεν ὑπάρχει τὸ ἄρχειν ἢ τὸ ὁσημέραι
 ταπεινοῦν τοὺς ὑπ' αὐτούς. Τὸ δ' εἰς δούλους τοῖς βαρβάροις τελέσαι, οἷς

22 Leutsch, Par. Gr. II, 509 28 Dem. Ol. 1,2.

11 νοσήσαντας B 28 προσδιαναγκάζων A 34 γε s.l. B ἐστερημένους A

τισιν εἰς νόμος καὶ ἐν ἔργον αἰεὶ περισπούδαστον, κακῶς καὶ ποιεῖν καὶ λέγειν τοὺς τοῦ Χριστοῦ, οὐδ' εἰς ὅσον ἀφικνεῖται τῶν κακῶν λόγος ἰσχύει δηλωῶσαι. Ἐπὶ ταῦτα μὲν τὰ διάφορα πρὸς γε ἄλλους. Ἐμεῖς δέ, οἷς ἡ ἐλευθερία τὸ ἐπίσημόν τε καὶ γνωριμώτατον, ὡς δὴ τὸ ὕψος τῷ οὐρανῷ, καίτοι 5 πολλά γε ὕψη καὶ οἱ ἐλεύθεροι πολλοί, οὐδὲ αὐτοῖς τοῖς κρατοῦσιν ἢτε χρῆσται ποτέ, μὴ ὅτι γε ἂ νῦν ὑμῖν ἀξιοῦσιν ἐπιθεῖναι οἱ ἐχθροί, ἀλλ' οὐδὲ οὖς Ρωμαῖοι καὶ οἱ ἐλεύθεροι πάντες φόρους βασιλεῦσιν ὀφείλοντες ἦσαν ποτέ. Ἐπὶ τί; Εὐνοίαν ἀντὶ τούτων καὶ ἀγάπην ὅτι πλείστην, τὴν καὶ παισὶ πρὸς πατέρα ὀφειλομένην, ἀνθ' ὧν γε καλῶς ποιοῦσιν ὑμῖν, ἔργοις 10 ὑπῆρξε δεῖξαι, ὡς τρέφετε καὶ αὖξετε αὐτὰς ἀξίως ὄντως γε ὑμῶν αὐτῶν καὶ τῶν ποικίλαις δωρεαῖς τετιμηκότων ὑμᾶς.

2. Ἐπὶ σκοπῶμεν ἀκριβῶς ὅθεν τε ὑπῆρξε τοῖς ἐχθροῖς τὸ περιγεγονέναι καὶ ταῖς πόλεσιν ἢ πόρθησις, ταῖς ποτὲ μὲν ἡμετέραις, νῦν δ', ὧ σῶ-
 A48 τερ, ἀλλὰ τοῖς τὰ κατ' | ἐκείνας εἰδόσι καὶ οἷς συζῶσιν ἀνιανοῖς τε καὶ ἀπευ-
 15 κταίοις περίεργόν γε ἐστὶν ἕκαστα ἐν μέρει διεξιέναι. Δῆλον δὲ ἄρα ὡς τοῖς μὲν τῷ διαφερόντως διεγηγέρθαι, ταῖς δὲ τῷ τῶν πέριξ πολιχνίων ἀμελεῖν καὶ ἀπλῶς ἐκάστην τῶν ἄλλων μηδὲ τὴν σφῶν αὐτῶν ὡς ἔδει περιποιουμένης ἀσφάλειαν, τῶν περὶ αὐτὰς ὀρώσας τὴν ἄλωσιν. Ἐπει τοίνυν ταῦθ' οὕτως ἔχει, ὡς αἶ τε πρόσθεν ἡμέραι καὶ αὐτὰ τὰ πράγματα μαρ-
 20 τυρεῖ, μὴ ἀνακεῶμεθα ἡμεῖς, μηδ' ἔχωμεν ὀλιγώρως τῆς ἡμῶν σωτηρίας. Μνημονευτέον ὑμῖν ἐστὶν ὅτι Ρωμαῖοι ἐσμέν, ὅτι ἡ Φιλίππου καὶ
 B10v Ἀλεξάνδρου ὑμῖν ὑπάρχει πατρὶς καὶ ὡς τούτοις τοῖν | γενοῖν τοῖς διαδόχοις ὅσπερ τις κληρὸς ἔλαχε κατιῶν ἐπὶ μακροῦ διαρκῆς τὸ ἐφ' οὖς ἂν τῶν πολεμίων παρατάξωνται, τούτων τοῖς ὅλοις κρατεῖν καὶ μηδαμοῦ στη-
 25 ναι δυνατῶς ἔχειν πρὸς αὐτούς, καθάπερ οὐδὲ πρὸς δύναμιν ὀργασίου πνεύματος κόνιν καὶ πρὸς φλόγα πυρὸς τὸν κηρόν. Καίτοι γε οἱ τότε ἐκείνοις ἐναντίοι, Πέρσαι καὶ Σκύθαι καὶ Παῖονες καὶ Κελτοὶ καὶ οἱ τὰς ἔξω νήσους οἰκοῦντες καὶ ἄλλα μυρία γένη τούτοις ἐφάμιλλα ἦν, ἐκηβόλοις τόξοισιν ἐξηρη-
 30 φράττεσθαι καλῶς εἰωθότα καὶ τ' ἄλλ' ἄπανθ' ἂ τὸν στρατιώτην νικητὴν ἀναδείκνυσι κατάκρας ἐπιστάμενά τε καὶ μεταχειριζόμενα, οἱ δὲ νῦν ἡμῖν ἐπικείμενοι καθάρματα ἀτεχνῶς ἦσαν τῷ τότε καὶ οὐδὲν ὑγιές. Τὸν γὰρ βίον ἐκ χειρῶν ποιούμενοι διετέλουν καὶ μέγα τι ἦγον εἰ τὸ διαζῆν δουλείας ἑαυ-
 35 τοῖς πρῖαινο. Ταῦτ' οὖν ἐν νῷ λαβόντες, παῖδες τῶν εἰρημένων, διεγερωμένον ὡς δεῖ, μηδὲν παρέντες διενεργεῖν οἷς ἔξεστι σφῶζεσθαι πόλεις ἐκ τῆς τῶν ἐναντίων χειρός, μηδ' ἠντινοῦν βοήθειαν θύραθεν ἀναμενούσας παρ' οὐτινοσοῦν τῶν ἀνθρώπων. Εἰ γὰρ οἱ ἐχθροί, ἅτε βάρβαροι ὄντες, πρὸς τροφήν κεκηνότες, μικρὰ φροντίζοντες ὑπὲρ δόξης, χρόνον ἤδη συχνὸν πάντα μὲν δρωσὶ, πόνους δ' ὑποφέρουσι παντοδαπούς καὶ τὴν τῶν ἀναγκαίων ἐν-

δεϊαν πᾶσαν ἀντ' ἀναπαύλης λαμπρᾶς καὶ τρυφῆς ἀφθόνου δέχονται χαίρον-
 τες, ἵν' ὑμῖν ζυγὸν ἐπιθεῖναι οἰοί τε γένωνται, πόσω γε μᾶλλον ὑμῖν προ-
 σήκει φιλονεικεῖν εἴσω πίπτοντας ἐκείνους δεικνύναι, τὸν ἀγῶνα τοῦτον πόρ-
 ρω δικαίου συστησαμένους πόρρωθεν καθ' ὑμῶν. Καὶ μὴν καὶ τὸ τὰς πό-
 5 λεις ἀπάσας τὰς παραλίους ἀπ' αὐτοῦ τοῦ Ἰστροῦ μέχρις ὑμῶν καὶ Εὐβοίας
 καὶ τὰς ἔτι περιλειφθείσας τῆς Ἐφῶας, ἐν ἧ καὶ μᾶλλον ἢ τῶν βαρβάρων
 A48v ἰσχῦς, ἔχειν τι πλεόν | ὑμῶν εἰς λόγον ἐλευθερίας, οὐ φορητόν. Δοκῶ γάρ
 μοι οὐδὲν γὰρ ἴσως τῶν παραδόξων εἰ καὶ λογισμῶ τις χρήσαιτο παραδόξῳ
 διατρανῶν κἄν τῷδε ἀληθῆ, ὡς εἰ τῶν τὰς πόλεις ἐκείνας οἰκούντων συνέ-
 10 βη πεσεῖν τοὺς νεκροὺς ἔνθα δὴ καὶ τοὺς ὑμετέρους, μὴ ἂν οὕτως ἀνεκτῶς
 B11 φέρειν τοὺς ὑμετέρους νεκρούς, ὥστε τῆς αὐτῆς | ἐκείνοις ἀξιωθῆναι βουλη-
 θῆναι ταφῆς, ἀλλὰ τεράστιόν τι ἐργάσασθαι, εἴπερ ἐνῆν ἀναστάντας ἐκεῖ-
 θεν εἰς βυθὸν σφᾶς αὐτοὺς καταδῦσαι, εἴ γε ἐτέραν χέρσον οὐκ ἦν εὐρεῖν
 τὴν δεξιομένην αὐτοὺς καὶ μὴ ἀποφανοῦσαν ἴσους ὧν ἐκτόπως αἰεὶ κρείτ-
 15 τος ἦσαν διατελοῦντες. Καὶ εἰ τοῖς ἀγροῖς ὑμῶν καὶ ἀπλῶς τοῖς ὑμετέροις
 οὐχ ὑμῖν φορτίον τι πλεόν φόρων ἤπερ αἰ ῥηθεῖσαι φέρουσι πόλεις ἐπι-
 θεῖναι βούλονται οἱ ἐχθροί, καλῶμεν γὰρ αὐτοὺς τοῦθ' ὅπερ εἰσὶν ἀληθῶς
 τῷ σωτῆρι τε ἡμῶν καὶ ἡμῖν δι' αὐτόν, αἴσχιστον μέντ' ἂν εἴη καὶ περὶ
 τούτου χρῆσθαι βουλῇ τὴν ἀρχήν' εἴπερ αἰσχρὸν τὸ δῖφοῦν, πολλῷ δὲ αἴσχιον
 20 τὸ βαρβάροις φόρους διδόναι, ἦν δ' ὅμως χρῆσθαι, βίας ἄλλης προσούσης
 ἰσχυροτέρας. Νῦν δ' οὐ τὴν ἕξω οὐσίαν, ἀλλ' ὑμᾶς αὐτοὺς ἐθέλουσι χειρῶ-
 σασθαι καὶ πρὸς τὸ δοκοῦν αὐτοῖς καταχρῆσθαι, εἰ μὴ καὶ πάνυ τοῖς ῥή-
 μασιν, ἃ λέγουσί γε, τοῦτο διασαφοῦσι, σοφόν τι ποιούμενοι χρῆμα, μᾶλλον
 δὲ γ' ἀνόητον εἰπεῖν καὶ ἕωλον οἰκειότερον. Οὐ γὰρ ἄλλοις ῥήμασι τὰς ἄλ-
 25 λας πόλεις ἐσοφίσαντό τε καὶ σεσυλήκασιν, ὑμῖν δ' ἐτέροις τισὶ τοῦτο πει-
 ρῶνται ποιῆσαι, ἀλλ' ἴστε πάντως ὡς τοῖς αὐτοῖς. Εἰ οὖν ἄλογα ζῶα καὶ
 πτηνά, εἰ τὰ τούτοις σύντροφα συμβαίη κατιδεῖν παγίσιν ἢ δικτύοις ἀλόν-
 τα, οὐκ ἂν τοῖς αὐτοῖς θηραθεῖεν ῥαδίως, πῶς οὐ γέλως μὲν σαφῆς, φεῦ-
 γον δ' εὐηθείας περιφανοῦς καὶ παραπαιόντων γραφῇ περιπίπτον τό, οἷς
 30 τὰς ἄλλας πόλεις συλήσαντες δεδουλώκασιν, καὶ ὑμᾶς τοῖς αὐτοῖς νῦν πειρᾶ-
 σθαι δουλοῦν; Ὡ τῆς τῶν βαρβάρων πρὸς ὑμᾶς ὕβρεώς τε καὶ ἀλογίας. Ὁ
 παρὰ τῶν μέγα ἠττόνων λαβεῖν ἐθελήσασιν, οὔμενον τούτοις ἐγένετο, ἀφ'
 ὑμῶν προσδοκῶσιν. Ὡ τοῦ τῶν ἐνίων ἀγεννοῦς καὶ τῆς τῶν φρενῶν ἐνδεί-
 35 ας. Ὑπερ τοῦ ἰδεῖν εἰ δεῖ συνθέσθαι καὶ πασῶν τῶν πόλεων χεῖρους φα-
 νῆναι ἢ μὴ τὸν σύλλογον γεγενῆσθαι δοκοῦσιν. Ἄλλ' οὐ διὰ τοῦτο, ὃ γεν-
 ναῖε, καὶ πολὺ τι νοῦ βάρους ἔχειν νομίζω. Ἡ γὰρ ἄν, οὐδ' ἦν φανώμεν
 δουλεύοντες, ἀνοίκειόν τι, εὔ ἴσθι, ἀλλ' ὃ ἡμῖν προσῆκε πεπόνθαμεν. Οὐ
 περιέσται τοίνυν, οὐ περιέσται ποτὲ τοῖς ἐχθροῖς, θεοῦ συναιρομένου, κυ-
 A49,B11v ρίους ἡμῶν γενέσθαι, ἕως ἂν κύριοι ὦμεν ὄπλα τε αἴρειν | καὶ μαχομένους

ἔνεκα δόξης μετὰ ταύτης πίπτειν αἰρεῖσθαι. Τὸ μὲν γὰρ ἀποθανεῖν οὐκ ἔστι δῆπου διαφυγεῖν, πρὸς δὲ τῷ μὴ δόξαν ἐτέραν ὑμῖν αὐτοῖς περιποιήσασθαι καὶ τὴν προσοῦσαν ἀποβαλέσθαι τὸ ἀπευκταϊότατον πάντων, ὃ σῶτερ, ἔστιν, ὡς οὐκ ἔστιν εὐρεῖν δούλοις οὔσι τὴν μὴ κτηθεῖσαν καὶ τὴν ἀποβληθεῖσαν
 5 αὐθις ἀνακαλεῖσθαι. Ἐλλὰ τοσοῦτον πρὸς ἐκείνους εἰπὼν, πρὸς ὑμᾶς, ὃ ἄνδρες, τὸν λόγον αὐθις ποιῶμαι. Οἶδα μὲν οὖν ὡς κρεῖττον πάντες ἡγούμεθα τὸ κοινὸν τῆς φύσεως χρέος, τὸν θάνατον, τοῦ βαρβάρους ἀσεβεστάτοις ἐθελουσίῳ γνώμῃ δουλεῦσαι, οἳ καὶ οἷς τε λέγουσι καὶ δι' ὧν ποιῶσιν εἰς τὸν δεσπότην ἡμῶν ἐξυβρίζοντες τό γε εἰς ἐκείνους ἦκον, οὐδὲ τοὺς καθά-
 10 παξ αὐτοῖς δουλωθέντας οὐ μένουσιν οὐκ ἀνέχονται μὴ ἐκβιάζεσθαι ἀσεβεῖν τὴν αὐτὴν αὐτοῖς ἀσέβειαν, τοῖς δεσπότηταις μὲν δοκοῦσιν εἶναι, οὐχ ἦττον δ' οὔσι δούλοις. Εἰ γὰρ καὶ δεσπότηται εἰσὶ βιαιότατοι τῶν δορυαλώτων ἐκείνοις γεγενημένων ἢ καὶ ἄλλως πως τὸν ἀγένητα ὑποκλινάντων, ἀλλὰ καὶ δαιμόνων κακῶν ἐκούσιοι δοῦλοι κακοί. Τῆς βίας μέντοι ταυτησί πολλοὺς πολ-
 15 λάκις ἀπέφηναν ἦττους, καὶ μὴ οἷοί τε φανῶσι τοὺς γενναϊότερους τῶν δουλωθέντων δοκοῦντας ἐκτρέψαι καὶ πρὸς τὸ δοκοῦν ἐκείνοις συνθέσθαι κατασκευάσαι, ἀλλ' ἀνάγκη πάντως πολλὴ τοὺς μὴ τοῦ θανάτου καταγελῶντας εἰς τέλος τὰ μὲν ἄθεσμα ἐκείνων ἔργα καὶ ἀσεβείας ὄντα μεστὰ καθορᾶν, τῶν βλασφημιῶν δ' ἀκούειν καὶ τὴν σιωπὴν τῷ φόβῳ τιμᾶν, ὥστε ἀναγκαῖον
 20 εἶναι κινδυνεύει ἥτοι διψᾶν τὸν θάνατον τὸν ὑπὲρ Χριστοῦ καὶ τὴν ἐκ τῶν χρηστοτέρων εὐκλειαν ἔργων μὴ τι μικρὸν ἠγεῖσθαι ἢ τῇ σιωπῇ τοῖς ἀθέοις λόγοις ἐκείνων καὶ ἔργοις συγκατατίθεσθαι καὶ ὠδί πως κοινωνεῖν αὐτοῖς τῆς αὐτῶν ἀσεβείας.

3. Δοκῶ οὖν ἐμοί, ἥπερ ἔφθην εἰπὼν, τῆς δουλείας ταυτησί κρεῖττω τὸν
 25 θάνατον εἶναι· οἶδα δ' ὡς καὶ ὑμῖν ταυτὶ συνδοκεῖ, ἐπεὶ καὶ πᾶσιν ἀν-
 B12 δρᾶσιν οὕτω τοι δῆπου δέδοκται καὶ δοκεῖ, εἰ μὴ τις ἄρα παιδὸς | ἔχων φρό-
 νημα τύχοι καὶ ψυχὴν γυναικώδη καὶ ἀνελεύθερον, τοῦ ἀνδραποδώδους βίου τὸν αὐτεξούσιον οὐδέν τι διαφέρειν νομίζων. Ὅν ἐγὼ φαίην ἂν ὥσπερ
 τινὰ σπῖλον τῷ γένει εἶναι καὶ τῆς ἀνθρωπότητος ὡς ἀληθῶς ἀμβλωμα, ὃ
 30 γε εἰς τὸ βουλευτήριον εἰσιόντι οὐδ' ἂν εἰς μὲν ὑπακούσειεν ἀκριβῶς, εὖ οἶ-
 A49v δα τοῦτο καὶ πέπεισμαι. Τίς γὰρ ἂν ἐπὶ τοσοῦτον μακροῦ, ὥσθ' ὑποσχεῖν |
 ἐκείνῳ τὰ ὄντα; Ὅντως δ' αἰσχροτάτον πάντων, ὃ ἄνδρες Ρωμαῖοι, ὅτῳ οἰ-
 κειότατ' ἔστι γυναιξὶ παρακαθῆσθαι καὶ θρόνυτεσθαι, τοῦτον ὑμῖν εἰς τὸ
 βουλευτήριον συνεισάγεσθαι. Ὁ δὲ τοιοῦτος διορθωθείη. Εἰ δ' οὖν, ἐλέ-
 35 ους παρ' ὑμῖν τυγχανέτω, ἡμῖν δ' ὁ λόγος πέρας λαμβανέτω. Κρεῖττον τοίνυν ὁ θάνατος τῆς δουλείας ἡμῖν ἐκρίθη, κακείνου δ' ἔστι τὸ ζῆν, τούτου
 τε αὐθις τὸ εὖ ζῆν. Τετάρτων τοίνυν ὄντων, δουλείας, θανάτου, ζῆν τε καὶ
 εὖ ζῆν, καὶ τὸν τῆς δουλείας λόγον ποιησαμένων ὑμῶν ἐκποδῶν, καὶ τὸν
 θάνατον ἀντὶ ταύτης ἀσπαζομένων, ἤνυσται μοι τὸ σπουδαζόμενον. Εἰ γὰρ

δυναίμην λέγειν τι, ᾧ ἢ τὸ ζῆν κατὰ γνώμην ἕξεστι πραγματεύεσθαι ἀπο-
 δυομένους πρὸς θάνατον ἢ τὸ περιεῖναι γούν, χάρις τῷ διδάσκοντι ἄνθρω-
 πον γινῶσιν, ὅς καὶ τὸ θέλειν καὶ τὸ ἐνεργεῖν ἐν ἡμῖν, φησὶν ὁ Παῦλος, ἐνεργεῖ.
 5 Εἰ δὲ καὶ μὴ δυναίμην, ἀλλ' ἐπειδὴ τὸ θανάτου ὑμῖν αὐτοῖς τιμᾶν
 προκεκρίκατε τοῦ τῆς δουλείας ζυγοῦ, οὐδ' οὕτω πάντη ἀπέτυχον, οἶμαι δ'
 οὐδ' ἐπὶ πολὺ τοῦ σκοποῦ. Φαμὲν δὴ ὡς, καθάπερ ὅπως μὴ δουλεύσαιμεν
 φίλοι καθέσταμεν τῷ θανάτῳ ἐκόντες, τὸν ἴσον δὴ τρόπον καὶ ὑπὲρ τοῦ μὴ
 τεθνάναι προσήκε πράγματά τε ἔχειν ἐθελοντάς καὶ ἀλλεπαλλήλων πόνων νι-
 φάδων ἀνέχεσθαι καὶ αἶρειν μὲν τὰ ὄπλα, τῶν δὲ τραυμάτων ὀλιγωρεῖν καὶ
 10 τῶν σπουδαίων ἔργων πάντων ἀντέχεσθαι ἀπρίξ, ἰδίᾳ τε ἕκαστος καὶ κοινῇ.
 Οὐ γὰρ ἔστιν, οὐκ ἔστιν, οὐδὲν δεινόν, ᾧδ' εἰπεῖν ἔπος, ἔφηθη τις εἰπὼν
 τῶν σοφῶν, οὐ οὐκ ἂν ἄραι τ' ἄχθος ἀνθρώπων φύσις, λέγω ὑπὲρ δόξης
 καὶ ζωῆς δεῆσαν ἀγῶνι χρηθῆσθαι. Εἰ δὲ δὴ χρυσίου δαπάνης πράξεων εἴνε-
 κά τινων, τῶν δυνησομένων σὺν θεῷ μετὰ μελόν παρῆξιν τοῖς ἐχθροῖς, οἷς
 B12v τὸν πόλεμον | ἐγεῖραι προὔθυμηθήσαν καθ' ὑμῶν, εἰς σπονδὰς τὰς γιγνομέ-
 νας ἀγαγόντες αὐτούς, ἀπαλλαγὴν σωροῦ δυσχερῶν καὶ κινδύνων πριαίμεθα,
 ὅσον μὲν εἰς δόξαν ἄγον, ὅσον δὲ ἡδύ, συμφέρον μέντοι γε ὑμῖν πῶς οἴε-
 σθε τοῦτο εἶναι ; Εἰ γὰρ ὅσα ἔχομεν καὶ ἔχοιμεν, ἀλλὰ μὴ πρὸς αἰσχος καὶ
 βλάβος, τούτων τὸ ἐργάζεσθαι αἴτιον, τὸ ὑπὲρ τὸν καιρὸν εὐρεῖν ἐργασίας
 20 ἀναλωκέναι εἴσοδος λογισθῆναι εἰκός ἐστι τοῖς γε νοῦν ἔχουσι. Χρὴ δέ γε
 καὶ οὐ πάνυ τοι τὴν ἀγαθὴν ἐλπίδα ἀποσοβεῖν, ἀλλὰ μᾶλλον καὶ θώρακος
 δίκην περιβαλέσθαι αὐτὴν καὶ ἀσπίδος προβαλέσθαι τοὺς ὄντας ἄνδρας ἀγα-
 θούς, ἢ τῷ ῥήτορι εἴρηται. Εἰ γὰρ Δημοτρίου στρατηγοῦντος τοῦ παμμαγι-
 στου, ὅς τῶν εἰς τὴν πόλιν αὐτὴν ἐξυβρίσαι πειραθέντων, τοῖς μὲν τὸ τά-
 A50 χος, τοῖς δὲ σὺν τόκῳ συγχῶ ἀξίας ὄφθη τὰς ἀμοιβὰς ἀποδεδωκώς, ἔτι
 μικρὰ σπουδάσασι κατὰ τῶν ἐχθρῶν μεγάλα ὑμῖν αὐτοὺς καταισχύναι συνέβη
 τοὺς μεγάλα φρονοῦντας καὶ ἀεροβατοῦντας, πῆ μὲν τριήρεσι φανερώς, πῆ
 δὲ ναυσὶ ληστρिकाῖς καὶ πρὸς γε ἐν ἡπειρῷ, ἐν ἣ τοῖς πεπραγμένοις μεθύ-
 30 ματα ἢ τὸ μόνον ὑμᾶς τὰ ὑμῖν συνοίσοντ' ἐνθυμηθῆναι, τί χρὴ καὶ νομί-
 ζειν, ᾧ ἄνδρες, εἰ μεγαλοψυχία τε καὶ ἀνδρεία χρῆσθαι βουλευθείημεν σὺν
 τῷ προσήκοντι λόγῳ κατὰ τῶν ἀντιπάλων ; « Ἀλλὰ πολλῶ προσέχει ὁ ἐχθρὸς
 εἷς τε χρήματα καὶ γῆν καὶ συμμαχοῦντας καὶ στρατιὰν καὶ χρὴ πρᾶξιαν
 πέμπειν ὡς αὐτὸν σπονδὰς αἰτησομένους ». Συντίθεμαι, ᾧ ἑταῖρε, πολλῶν με
 35 εἰς τοῦτο ὠθούντων, ἅπερ ἀπόσασθαι μὲν εὐχερές, τὸ δὲ χαλεπὸς τις εἶναι
 δόξαι δεδιώς, ἐν μέρει διεξερχόμενος ἕκαστα, ὥμην δεῖν ἀνέκφορα κατέχειν.
 Οὕτω δέ σοι δίδωμι γνώμην, ἂν γε ᾧσι σπονδαί, ἄς ὁ βάρβαρος σπονδὰς
 ὀνομάσει, ἀλλὰ μὴ παραλογίσηται ὑμᾶς καὶ τῇ τῶν σπονδῶν προσήσει εἰς

3. Phil. 2, 13.

35 εὐχερές : οὐ τῶν εὐχερῶν A, sed correxit in margine.

ἔσχατα δουλείας ἐλκύση. Οὐδέν τοι γάρ, οὐδὲν ἑλιέων ὁ ἄνθρωπος διενήνο-
 χεν εἰς τὸ ἔξαπατᾶν καὶ μικρῷ δελεάσματι μεγάλα θηρᾶσθαι δύνασθαι ὡς
 τοῦθ' ὑμῖν ἡ πείρα παρέστησεν. Οὐ γὰρ πλῆθος στρατιᾶς κεκτημένος, ῥώ-
 B13 μιν ἄτοπον ἐχούσης καὶ τόλμαν, ἢ φρενῶν εὐπορῶν | ὑπὲρ πάντας ἢ χρημά-
 5 των κρείττων ἢ γοῦν μὴ σφόδρα ἦττων ἀναδειχθεὶς εἰς τὴν τῶν εὐσεβῶν
 εἰσκαμάσας, ἐπέκλυσεν αὐτήν, πόσον δοκεῖτε χρόνον, ὡς δὴ τι μέγιστον κῦ-
 μα μικρὰν τινα παράλιον πέτραν, ἀλλ' ὅ νικᾶν εἰώθει ποιῶν, φαρμάκων
 λέγω περιουσίᾳ καὶ γοητείᾳ. Ἄλλ' εἰ μὲν οἱ πρόσβεις μετ' εἰρήνης ἐπανέλ-
 θοιεν, χάρις μὲν τῇ τὰ πάντα καλῶς ἰθυνοῦση προνοίᾳ, ὃ δὲ λοιπόν, ὅτι τά-
 10 χιστα ἐκδέχεσθαι ἰδεῖν τὴν τῶν βαρβάρων καταστροφὴν, πρῶτον μὲν ὡς
 οὐδ' ὅπωςιοῦν ἀκίνητα τ' ἀνθρώπεια μένει πράγματα, οὐδὲ γὰρ ψιλῇ ἐπι-
 νοίᾳ ἀκινήσιαν ἔστιν εὐρεῖν ἐν αὐτοῖς, ὡς ὁ φιλόσοφος λόγος, ἔπειθ' ὅτι τὰ
 ὑπηρεγμένα εἰς ἡμᾶς παιδεία θεϊκὴ τις ἦν περὶ ὧν ἐξημάρομεν οὐκ εἰς τὸν
 πλησίον ἕκαστος μόνον, ἀλλὰ δὴ καὶ εἰς αὐτόν, ὅς γε καὶ ἐθρόεψατο ἡμᾶς καὶ
 15 ἐγεννήσατό γε ἐκ τοῦ μὴ ὄντος παραγωγόν, ὃ καὶ ζῶμεν καὶ κινούμεθα καὶ
 ἐσμέν, Παῦλος εἶπεν ὁ μέγας, οὗ τῶν χειρῶν ἀνηροτῆσθαι πεπιστευκότες ἐσμέν
 A50ν τὰς ἡμετέρας ψυχάς. Τοῦ θεοῦ δὲ διακειμένου πρὸς ἡμᾶς | εὐμενοῦς καὶ τῆς
 παιδείας ἀνηρημένης, οὐκ ἀπεικός τι τυγχάνει ὄν, ἀλλὰ καὶ μέγα τι τῶν ἀ-
 ναγκαίων ταῖς εἰωθείαις δωρεαῖς εὖ ποιεῖν ἡμᾶς τὸν θεόν' εἰκότως. Πῶς
 20 γὰρ οὐ; Ὅπου γε καὶ ἄνθρωποι ἀνθρώποις τοῦτο ποιοῦσι καὶ τῆς πρὶν
 λύπης πολλάκις ἀντίτροπα ἔργα δεῖν γινώσκουσι πράττειν εἰς εὐφροσύνην.
 Εἰ μὲν οὖν καταλλαγὰς ἀφίκοντο κομίζοντες οἱ πρόσβεις οἱ παρ' ἡμῶν, ἄ-
 σμενοι ἐκείνας προσδεξόμεθα, οὐ μᾶλλον ὡς ἀπαλλαγὴν τῶν ἤδη δεινῶν
 ὑπαρχούσας ἢ ὡς οὔσας γε ἀγγέλους τῶν μετέπειτ' ἀγαθῶν. Εἰ δὲ τὴν καρ-
 25 δίαν τοῦ ἐχθροῦ σκληρυνεῖ ὁ θεός, τίς γε οἶδεν, εἰ μὴ καθάπερ πάλαι τοῦ
 Φαραῶ σκληρὰν κατὰ τοὺς λίθους συνεχώρησε μένειν καὶ τὴν αὐτοῦ, ἵνα
 κἂν τούτῳ ἐνδοξασθῇ, οὐκ ἄρ' ἀρμότειν οἶμαι τοῖς εὐσεβέσι τὸ τῶν λογι-
 σμῶν ἀνθρωπέων τῶν πρακτέων τὰς ἐκβάσεις παντάπασιν ἀναρτᾶν' δεῖ
 δὲ σφῶν αὐτῶν πάντως ἐπιμελεῖσθαι τό γε εἰς αὐτοὺς ἦκον, ὡς θεῷ καὶ τόδ'
 30 ὄν φίλον, τῶν ἀπάντων μέντοι τὰ τέλη τῶν τοῦ θεοῦ χειρῶν ἀναρτᾶν. Οὔτε
 B13ν γὰρ | μὴ θέλοντος αὐτοῦ διαφυλαχθείημεν ἂν ποτε, κἂν πάντα δρῶντες ὤμεν
 τὰ γενναῖα καὶ δεξιὰ, τοὺς τε σπουδῇ κεχρημένους ἐπιεικῶς οὐδείς ποτ' εἶ-
 δεν ἀνθρώπων ἐγκαταλελειμμένους ἐπιεικῶς. Ὡς πολλοὶ γε μάρτυρες τούτων
 καὶ Ἱερικῶ ἡ πόλις καὶ πρὸς γε ἔτι ἡ Νινευὶ μετανοία χρησαμένη σὺν σπου-
 35 δῇ τῇ γιγνομένῃ. Περὶ ἧς δήπουθεν μετανοίας, ὅπως πάντ' ἰσχύουσαν ἴσμεν
 παρὰ θεῷ δικαστῆ, βουλομένου ὑμᾶς ἀναμνησῆσαι, ἕνεκα γε δυοῖν δεσμεῖται ἡ
 γλῶσσα, ὅτι τε ἐτέρου σχήματος τοῦτο, ἐν ᾧ περ ἐσμέν ἡμεῖς, καὶ ὅτι πρῶ-
 τως ἔδει τὸν περὶ ταύτης ἐθέλοντα λέγειν, ταύτη γε πρῶτως χρῆσθαι, οὔπερ
 ἡμεῖς μακρὰν ἀφροσύνην ἐσμέν. Ἄλλὰ ταύτην μὲν δοίη θεὸς προεσβείας

ταῖς τοῦ λαμπροτάτου μάρτυρος αὐτῷ καὶ φίλου καὶ διὰ ταύτης τὰ τ' ἐν-
 ταῦθα χορηγήσειεν ἀγαθὰ, τὰ τ' ἐν οὐρανοῖς μετὰ ταῦτα. Ταύτη γὰρ πάντως
 ἔψεται καὶ ἀμφοτέρω, ὥσπερ δὴ καὶ τὰναντία τοῖς μὴ τοῦ φαρμακίου τούτου
 μετέχουσιν, ὑμῖν δὲ δέον πάντα πράττειν τὰ πρὸ μικροῦ πλατύτερον εἰρημέ-
 5 να, εἰσφέρειν δηλαδὴ σὺν μεγαλοψυχίᾳ, ἀναλίσκειν δ' ἀφθόνως ἔνθ' ἂν εἴη
 δέον, πόνων καὶ κινδύνων καταφρονεῖν, τὸν θάνατον φίλον ἠγεῖσθαι καὶ εὐ-
 εργέτην, εἴνεκα τοῦ μὴ βαρβάροις ἐθελῆσαι δουλεῦσαι, ἀλόγοις τε καὶ ἀγνώ-
 μοσι οὗσι, θηρίων τε βίον ζῶσι καὶ εἰς ἀλλόκοτα ἔθνη, οἷς τούτους ἴσμεν
 χαίροντας, βιαζομένοις τοὺς ὑπ' αὐτούς, ἐφ' ὕβρει μὲν τῶν φυσάντων, ἀπω-
 A51 λεία δὲ τῶν φύντων, τῶν δὲ τούτων ἐγκόνων ὀλέθρω. Ἄλλ' ἴσως εἴποι τις |
 ἂν, ὡς τὰ μὲν ἄλλα πάντα καὶ δρᾶσαι καὶ παθεῖν δίκαιοι ἦμεν ἂν, ὥστε
 μήτε τὴν δουλείαν ταύτην τὴν αἰσχρὰν τε καὶ πικρὰν ἀναδέξασθαι ἐθελῆσαι
 μήτε τὴν ψυχὴν παραβλάψαι, ὃ δὲ θάνατος δεινὸν καὶ τοῦ ἀνθρωπέου
 βίου τὸ πέρας καὶ δεῖ τοῦτον φεύγειν πάση σπουδῇ. Οὐκ οὖν πάντη τῶν κα-
 15 κῶν νομιστέον αὐτὸν διὰ ταῦτα. Πολλῶν γὰρ ἄλλων ὁύεται καὶ μεγάλων κα-
 κῶν, ἔσχατον ὦν τῶν κακῶν, αὐτὸς τ' εἰσάπαξ ἐνοχλήσας ἐν βραχυτάτῳ χρό-
 νῳ ἔπειτ' οὐκέτ' εἰώθει διενοχλεῖν. Ὅτι δ' οὐ τὸ χειριστὸν τῶν ἐν ἀνθρώ-
 B14 ποῖς ὁ θάνατος, πολλοὶ γε ἡμῖν συνεῖπον καὶ συνεροῦσιν, ὡς πεῖθω | γε ἐμ-
 αὐτόν, συνίστησι δέ γε τοῦτο καὶ τὸ τάς, ὅς οἱ βάρβαροι παρεστήσαντο πό-
 20 λεις, ἀθρόας θάνατον εὐχεσθαι πάσας ἀνθ' ὅτου δουλεύουσι. Δρῶμεν τοί-
 νυν, ὧ ἄνδρες, πάντα, ἀνεχώμεθα πάντων ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας. Κρεῖττω
 γὰρ ἄρα ταύτην τῶν πάντων νομιστέον ὑμῖν ἐστίν, εἴπερ ἡ δουλεία τὸ χει-
 ριστὸν, καθάπερ μάλα λαμπρῶς ἐξηλέγχθη, ὡς ἐγῶμαι, τοῖς πρόσθεν λόγοις.

Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

Τὸ περιεχόμενον τῆς ὁμιλίας τοῦ Μανουὴλ ἔχει περιληπτικῶς ὡς ἑξῆς.
 § 1. Ἡ μεγάλη αὐτὴ συγκέντρωσις δὲν ἔπρεπε νὰ γίνη τῶρα, διὰ νὰ ἀ-
 ποφευχθῆ ἢ ὑποδοῦλωσις τῆς Θεσσαλονίκης, ἀλλ' ἔπρεπε νὰ εἶχε γίνῃ πρὸ
 πολλοῦ μὲ σκοπὸν τὴν στρατιωτικὴν ἐνίσχυσιν τῶν πλησίων τῆς Θεσσα-
 λονίκης πόλεων. Ἄν εἶχον ἐνισχυθῆ αἱ πόλεις αὐταί, ἡ Θεσσαλονίκη δὲν
 θὰ εὐρίσκετο τῶρα ὑπὸ τὴν ἀπειλὴν τοῦ ἐχθροῦ. Ὁμιλία μὲ τὸ θέμα αὐτὸ
 θὰ εἶχεν ἐπιτυχίαν, διότι ὅλοι θὰ συνεφώνουν ὡς πρὸς τὴν ἀνάγκην τῆς ἐ-
 νισχύσεως. Δὲν θὰ ἦτο ὅμως εὐχερὲς νὰ ὁμιλήσῃ πέραν τοῦ θέματος αὐτοῦ,
 διότι οἱ Θεσσαλονικεῖς, ἐφ' ὅσον ὁ κίνδυνος δὲν ἦτο εἰσέτι ἐγγύς, δὲν θὰ
 ἐνδιεφέροντο. Τῶρα ὅμως ὁμιλία ἐπὶ τοῦ θέματος τῆς ἀνάγκης νὰ διεξα-
 χθῆ ἀγὼν ὑπὲρ πάντων καὶ μέχρι τέλους εἶναι περιττή, διότι καὶ πάλιν ὅλοι
 εἶναι σύμφωνοι. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ συγκέντρωσις ἐγένετο μὲ θέμα τὸν τρόπον

ἀπαλλαγῆς ἐκ τῆς ἐπικειμένης ὑποδουλώσεως καὶ καθεὶς δικαιούται νὰ εἴπῃ τὴν γνώμην του, ὁ ὁμιλητῆς θὰ εἴπῃ ὀλίγα πράγματα, ἂν καὶ γνωρίζει ὅτι δὲν εἶναι πλέον καιρὸς διὰ λόγους, ἀλλὰ διὰ ἔργα. § 2. Οἱ λόγοι τῆς ἐπιτυχίας τῶν ἐχθρικῶν στρατευμάτων καὶ τῆς ὑποδουλώσεως τῶν πλησίον τῆς Θεσσαλονίκης πόλεων εἶναι διὰ μὲν τοὺς ἐχθροὺς ὅτι οὗτοι ἠγωνίσθησαν σκληρῶς, διὰ δὲ τὰς πόλεις ὅτι αὐταὶ ἠδιαφόρησαν διὰ τὰς γειτονικὰς των. Τώρα δὲν ὑπολείπεται τίποτε ἄλλο ἐκτὸς τοῦ ἀγῶνος μέχρι θανάτου. Διότι τοῦτο εἶναι ἡ παράδοσις ἐκ τῶν προγόνων, οἱ ὅποιοι μάλιστα ἠγωνίζοντο καὶ συνέτριβον δυνάμεις ἐχθρικὰς ἐφαμίλλους πρὸς αὐτοὺς κατ' ἀξίαν, ἐνῶ οἱ σημερινοὶ ἐχθροὶ εὐρίσκοντο τότε εἰς πρωτόγονον κατάστασιν καὶ ἔξακολουθοῦν νὰ εἶναι βάρβαροι. Δὲν λέγουν βεβαίως σαφῶς ποῖα εἶναι αἱ προθέσεις των, ἀλλ' οὐδεμία ἀμφιβολία ὑπάρχει ὅτι ἐπιδιώκουν νὰ ὑποδουλώσουν τὴν Θεσσαλονίκην. Καὶ ἂν ὅμως ἐπεζήτουν ἀπλῶς νὰ ἐπιβάλουν φόρους, οἱ Θεσσαλονικεῖς θὰ ἔπρεπε καὶ πάλιν νὰ μὴ τὸ δεχθῶν, ἀλλὰ νὰ ἀγωνισθοῦν μέχρι τέλους. Ὑπάρχουν βεβαίως μερικοί, οἱ ὅποιοι νομίζουν ὅτι σκοπὸς τῆς συγκεντρώσεως αὐτῆς εἶναι νὰ ἴδουν οἱ συσκεπτόμενοι μήπως πρέπει νὰ συνθηκολογήσῃ ἡ πόλις. Τοῦτο ὅμως εἶναι ἀπαράδεκτον. Οἱ Θεσσαλονικεῖς πρέπει νὰ ἐκλέξουν μεταξὺ τῆς νίκης των ἢ τοῦ θανάτου των. § 3. Ἡ ἀπόφασις ἀγῶνος μέχρι θανάτου εἶναι κοινὴ συνείδησις ὄλων τῶν Θεσσαλονικέων ἐκτὸς ἐὰν τύχῃ κανεὶς, ὁ ὁποῖος ἔχει «παιδὸς φρόνημα καὶ ψυχὴν γυναικῶδη καὶ ἀνελεύθερον». Δὲν πρέπει ὅμως νὰ χαθῇ ἡ ἐλπίς εἰς τὴν νίκην, διότι ὁ Ἅγιος Δημήτριος πολλὰς φορὰς ἐβοήθησε τὴν πόλιν. Ὑπάρχουν μερικοί, οἱ ὅποιοι, ἔχοντες ὑπ' ὄψει των τὴν ὑπεροχὴν τῶν ἐχθρῶν εἰς χρήματα, εἰς γῆν καὶ εἰς στρατόν, προτείνουν τὴν ἀποστολὴν πρεσβείας πρὸς αὐτούς. Ἄν ἡ πρεσβεία αὐτὴ ἐπανέλθῃ μὲ εἰρήνην, τότε νὰ σταλῇ. Τοῦτο φαίνεται ἀδύνατον, διότι εἶναι πολὺ πιθανὸν ὅτι οἱ ἐχθροὶ θὰ ψευσθοῦν καὶ θὰ χρησιμοποιοῦσιν τὴν πρεσβείαν διὰ τὴν κατάληψιν τῆς πόλεως. Ἄν πάντως εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπιτευχθοῦν συμφωνίαι, ὥς γίνονται αὐταὶ δεκταί. Ἄλλως δὲν ὑπολείπεται τίποτε ἄλλο πέραν τῆς ἐκλογῆς μεταξὺ τῆς νίκης ἢ τοῦ θανάτου.

* *

Ἡ ὁμιλία τοῦ Μανουήλ ἐξεφωνήθη ἐνώπιον μεγάλης συγκεντρώσεως ἐν Θεσσαλονίκῃ, ἐχούσης δικαιοδοσίαν διὰ τὴν ἐξεύρεσιν καὶ διάθεσιν χρημάτων, διὰ τὴν ἀποστολὴν στρατιωτικῶν δυνάμεων ἐκτὸς τῆς πόλεως, διὰ τὴν ἀποστολὴν πρεσβευτῶν καὶ διὰ τὴν τελικὴν ἀπόφασιν περὶ πολέμου, εἰρήνης καὶ διαπραγματεύσεων μὲ τὰς δυνάμεις τοῦ ἐχθροῦ. Αἱ πληροφορίαι αὐταὶ παρουσιάζουν δύο ζητήματα μεγίστης σημασίας διὰ τὴν κατανόησιν τῆς ἱστορίας τῆς Θεσσαλονίκης, καθ' ἣν ἐποχὴν ἐξεφωνήθη ἡ ὁμιλία. Τὸ πρῶτον ἐξ αὐτῶν εἶναι ποῖα ἦτο ἡ σύνθεσις τῆς «ἐκκλησίας», περὶ τῆς ὁ-

ποίας ὀμιλεῖ ὁ Μανουήλ, καὶ τὸ δεύτερον ποία ἦτο ἡ πρὸς τὴν κεντρικὴν διοίκησιν ἐν Κωνσταντινουπόλει σχέσις τῆς πολιτείας τῆς Θεσσαλονίκης. Διὰ τὸ πρῶτον ἐκ τῶν ζητημάτων αὐτῶν παρέχει μερικὰς ἐνδείξεις ὁ Tafrafi O., Thessalonique au quatorzième siècle, Paris, 1913, 73 κ.έ., στηριζόμενος ὅμως κατὰ κύριον λόγον εἰς τὸ ἐνταῦθα ἐκδιδόμενον κείμενον τοῦ Μανουήλ, τὸ ὁποῖον ἐγνώριζεν ἐκ τοῦ κώδικος τῶν Παρισίων. Ἐκ τῆς ὀμιλίας τοῦ Μανουήλ δὲν προκύπτει σαφῶς ἂν πρόκειται περὶ τῆς «συγκλήτου» ἢ περὶ τῆς «ἐκκλησίας τοῦ δήμου», λόγῳ ὅμως τῶν μεγάλων ἀρμοδιοτήτων τὰς ὁποίας φαίνεται ἔχουσα ἡ συγκέντρωσις αὐτὴ νομίζω ὅτι πρόκειται μᾶλλον περὶ τῆς πρώτης παρὰ περὶ τῆς δευτέρας. Πρὸς τὰ μέλη τῆς συγκλήτου (ἢ ἄλλως βουλῆς), ἣτις ἀπετελεῖτο ἐξ ὄλων τῶν ἀνωτέρων ἀξιωματούχων μετὰ τοῦ διοικητοῦ τῆς πόλεως, ὁμίλησεν καὶ ὁ Ἰσιδώρος τὸ 1393 μὲ θέμα «Ὅτι φέρειν χρὴ τοὺς τῶν κοινῶν προϋσταμένους καὶ προὔχοντας ἐν πολιτεία τοὺς τῶν πολλῶν καὶ εὐτελῶν ἀνθρώπων γογγυσμούς» (ἐκδοσις Λαούρδα, ἐνθ' ἂν. 60-65). Διὰ τὸ δεύτερον ἐκ τῶν εἰς τὴν ὀμιλίαν τοῦ Μανουήλ παρουσιαζομένων ζητημάτων, περὶ τῆς πρὸς τὴν κεντρικὴν διοίκησιν ἐν Κωνσταντινουπόλει σχέσεως τῆς πολιτείας τῆς Θεσσαλονίκης, χρησίμους παρατηρήσεις περιέχει ἡ μελέτη τοῦ Βακαλοπούλου Ἀ., Συμβολὴ στὴν ἱστορίαν τῆς Θεσσαλονίκης ἐπὶ Βενετοκρατίας (1423-1430), Τόμος Κωνσταντίνου Ἀρμενοπούλου, Θεσσαλονίκη 1952, 127-149. Καθ' ἃ πειστικῶς ἀναπτύσσονται εἰς τὴν ὡς ἄνω μελέτην ἡ Θεσσαλονίκη ἀπελάμβανεν εἰδικῆς αὐτονομίας, ἡ ὁποία προφανῶς εἶχεν ἐνισχυθῆ, καθ' ἣν ἐποχὴν ὁ Μανουήλ ἐξεφώνησε τὴν ὀμιλίαν του, λόγῳ τῶν στρατιωτικῶν ἐπιχειρήσεων τῶν Τούρκων καὶ τῆς ὑπ' αὐτῶν καταλήψεως τῶν περὶ τὴν Θεσσαλονικὴν πόλεων καὶ πολιχνίων. Ποῖαι ἦσαν αἱ ἤδη καταληφθεῖσαι πόλεις δὲν λέγει ὁ Μανουήλ. Προφανῶς ὅμως μία ἐξ αὐτῶν ἦσαν αἱ Σέρραι, αἵτινες κατελήφθησαν τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1383 (πρβλ *Δάμπρου Σπ.*, Ἰσιδώρου μητροπολίτου Θεσσαλονίκης ὀκτὼ ἐπιστολαὶ ἀνέκδοτοι, NE 9, 1912, 403), καὶ ἐνδεχομένως ἡ Βέροια (*Βέη Ν.*, Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν μονῶν τῶν Μετεώρων, Βυζαντις 1, 1909, 236j). Ἡ Καστοριὰ εἶχε καταληφθῆ ἤδη τὸ 1374 (*Beis Ν.*, Glanures dans les manuscrits des Meteores, *Échos d' Orient* 15, 1912, 342).

* *

Εἰς τὴν § 3 τῆς ὀμιλίας τοῦ ὁ Μανουήλ δίδει ζωηρὰν περιγραφὴν τῶν συζητήσεων, αἱ ὁποῖαι ἐγένοντο ἐν Θεσσαλονικῇ ἐν ὄψει ἀναμενομένης ἐπιθέσεως τῶν τουρκικῶν στρατευμάτων. Ἐξ ὧν λέγει προκύπτει ὅτι διάφοροι Θεσσαλονικεῖς ὑπεδείκνυον τὴν ἀνάγκην ἀποστολῆς πρέσβων πρὸς διαπραγματεύσεις μετὰ τῶν ἐχθρῶν. «*Χρὴ πρεσβείαν πέμπειν ὡς αὐτὸν σπονδὰς αἰτησομένους*». Ὁ Μανουήλ δὲν ἔχει ἀντίρροσιν διὰ τὴν ἀπο-

στολήν τοιαύτης πρεσβείας ὑπὸ τὸν ὄρον, ὅτι θὰ ἐπανέλθῃ φέρουσα εἰρήνην· «ἀλλ' εἰ μὲν οἱ πρέσβεις μετ' εἰρήνης ἐπανέλθοιεν, χάρις μὲν τῇ τὰ πάντα καλῶς ἰθυνοῦσῃ προνοίᾳ», «εἰ μὲν οὖν καταλλαγὰς ἀφίκοιτο κομίζοντες οἱ πρέσβεις οἱ παρ' ἡμῶν, ἄσμενοι ἐκείνας προσδεξώμεθα». Καὶ ἄλλαι πηγὰὶ ἀναφέρουν πρεσβείας Θεσσαλονικέων πρὸς τοὺς Τούρκους κατὰ τὴν ἰδίαν περίπου ἐποχὴν. Οὕτως ὁ Ἰσιδώρος εἰς τὴν πρὸς Θεσσαλονικεῖς ἐπιστολήν του, ἣτις δέον νὰ ἔχῃ γραφῆ ἔπειτα ἀπὸ τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1385 καὶ ἐνδεχομένως ὀλίγον ἔπειτα ἀπὸ τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1387 (Δαούρδα, ἔνθ' ἄν. 77 - 78) λέγει τὰ ἑξῆς· «πληροφορήθητε δέ, ἀγαπητοὶ ἀδελφοί, ὅτι καὶ ἔτοιμοί ἐσμεν σὺν θεῷ καταλαβεῖν αὐτόθι καὶ τοῦτο μόνον περιμένομεν, τοὺς ἐλευσομένους εἰς τὸν μέγαν αὐθέντην, ἵνα, ὅταν στραφῶσιν, ἐπανέλθωμεν, θεοῦ θέλοντος, μετ' αὐτῶν» (Δάμπρου, ἔνθ' ἄν. 388).¹ Ἄλλα χωρία ἀναφέρονται ὑπ' ἐμοῦ ἔνθ' ἄν. 73 - 74. Κατὰ ταῦτα ἡ προταθεῖσα ὑπὸ τινων Θεσσαλονικέων ἀποστολὴ πρεσβείας ἔλαβε πράγματι χώραν, ἄγνωστον ὅμως ἂν πρὶν ἢ ἔπειτα ἀπὸ τὸ 1387. Πρὸς τὴν πρεσβείαν ὅμως οὕτην εἶναι ἄσχετος ἄλλη, εἰς τὴν ὁποίαν συμμετέσχεν ὁ ἴδιος ὁ Ἰσιδώρος, καθ' ἣ ἀναφέρει καὶ αὐτὸς εἰς τὴν IV ὁμιλίαν του (Δαούρδα, ἔνθ' ἄν. 57) καὶ οἱ ἐγκωμιασταὶ του Ἰβράγκος καὶ Συνοδικὸν (ἔνθ' ἄν. 73 - 74). Κατὰ ταῦτα αἱ εἰς τὰς πηγὰς ἀναφερόμεναι πρεσβεῖαι εἶναι δύο, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ μία ἀπεστάλη διαρκούσης τῆς παραμονῆς τοῦ Ἰσιδώρου εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἡ δὲ δευτέρα ἔπειτα ἀπὸ τὴν ἐπιστροφὴν του.

Ε Π Ι Μ Ε Τ Ρ Ο Ν

ΙΣΙΔΩΡΟΣ, ΙΒΑΓΚΟΣ ΚΑΙ ΜΑΝΟΥΗΛ.

Ἡ ἐπισταμένη μελέτη τῶν κειμένων, τὰ ὁποῖα ἐγράφησαν ἢ ἀναφέρονται εἰς τὴν Θεσσαλονικὴν φθίνοντος τοῦ δεκάτου τετάρτου αἰῶνος, εἶναι ἐνδεχόμενον νὰ διαφωτίσῃ πλεῖστα σημεῖα, τὰ ὁποῖα εἶναι πρὸς τὸ παρὸν ἀσαφῆ καὶ σκοτεινά. Ἡ ἀναζήτησις ὅμως ἱστορικῶν πληροφοριῶν δὲν εἶναι ὀρθὸν τὰ συντελέσῃ, ὥστε νὰ ἀγνοηθοῦν καὶ εἰδήσεις, τὰς ὁποίας περιέχουν τὰ κείμενα αὐτά, αἱ ὁποῖαι μολονότι δὲν ἀναφέρονται εἰς συγκεκριμένα περιστατικά, συντελοῦν ὅμως εἰς καλυτέραν γνῶσιν τῆς ὑπὸ εὐρυτέραν ἔννοιαν ἱστορίας τῆς Θεσσαλονίκης κατὰ τὴν αὐτὴν ὡς ἄνω ἐποχὴν. Μία ἐνότης εἰδήσεων εἰς τὰ κείμενα αὐτά εἶναι ἡ ἀφορῶσα εἰς τὰς προσωπικὰς σχέσεις τῶν πρωταγωνιστῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Ὁ Loenertz εἰς τὴν περὶ τοῦ Δημητρίου Κυδῶνῃ μονογραφίαν του² προσέφερεν ἤδη πολῦτιμα στοιχεῖα περὶ τῶν σχέ-

¹ Ἐσφαλμένως ἠρμήνευσα ἔνθ' ἄν. σελ. 78 τὸν μέγαν αὐθέντην τῆς ἐπιστολῆς ὡς τὸν Ἰωάννην τὸν Ε'. Οὗτος προφανῶς εἶναι ὁ Μουράτ.

² Loenertz R., Manuel Paléologue et Démétrius Cydonès, Échos d' Orient, 36, 1937 καὶ 37, 1938.

σεων τοῦ Μανουήλ Παλαιολόγου πρὸς τὸν Κυδώνην. Χρήσιμα, νομίζω, στοιχεῖα προσετέθησαν ἐσχάτως εἰς τὰ περὶ τῶν σχέσεων τοῦ μητροπολίτου Θεσσαλονίκης Ἰσιδώρου πρὸς τὸν ἴδιον Δημήτριον Κυδώνην.¹ Ἐξ ἀφορμῆς δὲ τῆς παρουσίας ἐκδόσεως τοῦ «Συμβουλευτικοῦ» τοῦ Μανουήλ, διὰ τὴν ἐρμηνείαν τοῦ ὁποίου παρέστη ἡ ἀνάγκη νὰ χρησιμοποιηθοῦν αἱ προσφάτως δημοσιευθεῖσαι ὁμιλίας τοῦ Ἰσιδώρου, δὲν εἶναι ἄσκοπον νὰ λεχθοῦν ὀλίγα τινὰ περὶ τῶν σχέσεων τῶν δύο αὐτῶν ἀνδρῶν πρὸς τὸν Θεσσαλονικέα διδάσκαλον Ἰβάρκον.

Εἰς τὴν ἔκδοσιν τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Μανουήλ ὁ Legrand² ἐπιτάσσει δύο κείμενα τοῦ Ἰβάρκου, ἔξ ὧν τὸ πρῶτον εἶναι ἡ «*Μονωδία ἐπὶ τῷ ἀγιωτάτῳ καὶ ἀοιδίμῳ μητροπολίτῃ Θεσσαλονίκης κυρῷ Ἰσιδώρῳ τῷ Γλαβῆ*», τὸ δὲ δεύτερον ἐπιστολὴ «*Εἰς τὸν πρῶτον τοῦ Ἀγίου Ὁρους ἱερομόναχον κυρὸν Σίμωνα*». Τὰ εἰς τὴν Μονωδίαν ἀναφερόμενα περὶ τοῦ Ἰσιδώρου πληροφορικὰ στοιχεῖα ἔχουν ἤδη χρησιμοποιηθῆ ἑπαρκῶς. Σημειωτέον δ' ἐπὶ πλέον ὅτι ὁ Ἰβάρκος ὁμιλεῖ περὶ τοῦ Ἰσιδώρου μὲ θερμοτάτας ἐκφράσεις, αἱ ὁποῖαι δεικνύουν ὅτι ὁ πρὸς αὐτὸν θαυμασμός του ἦτο ἀπεριόριστος. Εἰς τὴν πρὸς τὸν Σίμωνα ἐπιστολῆν, ἡ ὁποία εἶναι καὶ ἄλλως ἐνδιαφέρουσα, ὁ Ἰβάρκος λέγει· «*Ἐγὼ δὲ ὅτι μὲν καὶ παρὰ βασιλέων καὶ ἀρχόντων καὶ τοῦ κοινοῦ προστάτου καὶ διδασκάλου καὶ δεσπότου, τοῦ νῦν μετ' ἀγγέλων ἐν οὐρανοῖς συγχορεύοντος, καὶ τιμῶν καὶ δωρεῶν καὶ πολλῆς ἄλλης μεγαλοψυχίας ἠξίωμαι, ὁμολογῶ*». Ὁ «προστάτης, διδάσκαλος καὶ δεσπότης» εἶναι βεβαίως ὁ Ἰσιδωρος, τὸν ὁποῖον ὁ ἴδιος ὁ Ἰβάρκος εἰς τὴν «Μονωδίαν» ἐπὶ τῷ θανάτῳ του ὀνομάζει «*προστάτην, καθηγητὴν καὶ διδάσκαλον*», εἰς δὲ τῶν «βασιλέων», τοὺς ὁποίους ἀναφέρει, εἶναι βεβαίως ὁ Μανουήλ, τοῦ ὁποίου μακρὰν πρὸς τὸν Ἰβάρκον ἐπιστολὴν ἐδημοσίευσεν ἤδη ὁ Legrand.³ Ἡ ἐπιστολὴ αὐτὴ ἐγράφη εἰς ἀπάντησιν ἄλλης, μὴ διασωθείσης, τοῦ Ἰβάρκου πρὸς τὸν Μανουήλ, ὁ ὁποῖος προφανῶς εἶχε γνωρίσει τὸν Ἰβάρκον κατὰ τὴν παραμονὴν του ἐν Θεσσαλονίκῃ, καὶ εἶναι πρόσκλησις πρὸς τὸν γηραιὸν πλέον διδάσκαλον νὰ ἐπισκεφθῆ τὸν βασιλέα ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ὁ Μανουήλ πλέκει θερμοτάτον ἐγκώμιον εἰς τὸν παλαιὸν φίλον του, περιγράφει δὲ ὠραϊότατα τὴν ἄνοιξιν εἰς τὴν βασιλεύουσαν. Τὸ κείμενον εἶναι ἐν ἀπὸ τὰ καλύτερα ἔργα τοῦ Μανουήλ, ἔχει δὲ γραφῆ εἰς καιροὺς εἰρηνικούς, ὅτε πλέον ἡ Θεσσαλονίκη εἶχεν ἀπαλλαγῆ ἀπὸ τοὺς κατακτητὰς της («*τὰ τῶν Ρωμαίων ἦθη καὶ νόμους ἐν οἷς ἡ πόλις ἐπολιτεύετο βαρβαρικῇ δουλείᾳ κατενεχθέντα, καθάπερ σῶμα σεσηπὸς γῆρα, ἀνηβῆν αὐτῇ δεδωκότι*»), δηλ. ἔπειτα ἀπὸ τὸ 1402, ὅτε οἱ Τοῦρκοι μετὰ τὴν

¹ Λ α ο ὑ δ α, ἔνθ' ἀν. 78 - 82.

² L e g r a n d, ἔνθ' ἀν. 105 - 112.

³ Ἐνθ' ἀν. 62 - 72.

ἦταν των εἰς Ἄγκυραν ἔφυγαν ἀπὸ τὴν Θεσσαλονίκην (πρβλ. καὶ «νῦν ἡ κάκιστ' ἀπολουμένη παρελήλυθε μοῖρα καὶ ἔξεστι ποιεῖν ἐκάστῳ τὸ παριστάμενον»), τῆς ὁποίας ὁ Μανουήλ δὲν χάνει τὴν εὐκαιρίαν νὰ πλέξῃ τὸ ἐγκώμιον: «ἐν πόλει, μητρὶ δητόρων δικαίως ἂν προσηγορευμένη, μάλλον δὲ πηγῇ τῶν λόγων καὶ οὔση καὶ φαινομένη· ἄφθορος γὰρ ἦν ἀεὶ ὁ τοιοῦτος αὐτῇ τόκος, ἀγχινοία καὶ σπουδῇ τῶν οἰκητόρων ἀρδευομένη». Εἰς τὴν πόλιν αὐτὴν ὁ Ἰβάγκος διέπρεψεν ἀπὸ νεαρᾶς ἡλικίας διὰ τὸ ἦθος του, ἀργότερον δὲ διὰ τὴν σοφίαν, τὴν προσήθειαν καὶ τὴν εὐκρίσιαν του, ἀκόμη δὲ καὶ τώρα «εἰς γὰρ τοσόνδε γῆρας ἐλληλακῶς» ἔξακολουθεῖ νὰ διαπρέπῃ ἐν Θεσσαλονίκῃ. Ἡ ὑπὸ τοῦ Μανουήλ προβαλλομένη αὕτη εἰκὼν τοῦ Θεσσαλονικέως διδασκάλου εἶναι, νομίζω, χρήσιμον στοιχεῖον διὰ τὴν μελέτην τῆς πνευματικῆς ζωῆς ἐν Θεσσαλονίκῃ κατὰ τὰ τέλη τοῦ δεκάτου τετάρτου αἰῶνος.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΛΑΟΥΡΔΑΣ